

ISSN 1829-264X

ИШЧЕМ

ИШЧЕМЧИКСЫЗЫ ԵՎ ԲԱՆԱՀԱՅԻ ՏԱՐԺԻՐ

Հովհ. Թումանյանի թանգարան
Hovh. Toumanian Museum

ՀԱՍԿԵՐ

մանկական գրականության
և բանահյուսության տարեգիրք

6

ԵՐԵՎԱՆ (2018–2019¹) YEREVAN

---

¹ Տպագրվել է 2020 թ.

Տարեգիրքը հրատարակում է Հովի. Թումանյանի թանգարանը՝
համագործակցությամբ Երևանի պետական համալսարանի

Նյութերը տպագրվում են Հովի. Թումանյանի թանգարանի և
ԵՊՀ Եվրոպական լեզուների և հաղորդակցության ֆակուլտետի
խորհուրդների երաշխավորությամբ

Նախագծի հեղինակ և գլխավոր խմբագիր՝
Ալվարդ Զիվանյան

Խմբագրական խորհուրդ՝
Նարինե Թուխիկյան
Անի Եղիազարյան
Գոհար Մելիքյան
Ալբերտ Ա. Մակարյան
Սեդա Գաբրիելյան
Լուսինե Թովմասյան
Իշխան Դադյան
Վարդուհի Բալոյան

Տարեգրքի անվանումը փոխառված է «Հասկեր»
(1905–1917, 1922) մանկական ամսագրից:

Նվիրվում է մեծ երախտավորներ
Ստեփան և Կատարինե Լիսիցյանների հիշատակին:

Շապիկի նկարները՝ Քրիստիան Ֆոգելի, Պյոտր Սոկոլովի, Էմիլ Օգյուստ Ցուբենի, Էդվարդ Բըրն Չոռնսկի

ՏՊԱԳՐՎԵԼ է «ԶԱՆԳԱԿ-97» ՍՊԸ-ի ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ
ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+374 10) 23 25 28
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am, Էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Ֆեյսբուքյան կայքեց՝ www.facebook.com/zangak

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԷՍԹԵՐ ԽԵՄՉՅԱՆ

Տիկնիկի գաղափարը և մարդկանց որպես տիկնիկ
կառավարելու մոտեցումները հայ բանահյուսության
շահաբասյան սյուժեներում 5

ՄԱՐԻՆԵ ԽԵՄՉՅԱՆ

Տիկնիկը որպես հեքիաթի հերոսի օգնական 13

ՀԱՍՄԻԿ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

Օրորոցագող և մանկասաստ ոգիներ
(ըստ ժողովրդական զրոյցների) 20

ՀԱՍՄԻԿ ՄԱՏԻԿՅԱՆ

Տիկնիկի մարդացումը բանավոր պատումներում
և հեղինակային ստեղծագործություններում 31

ԱԼՎԱՐԴ ՄԵՄԻՐՉՅԱՆ-ԲԵՔՄԵԶՅԱՆ

Տիկնիկի գեղարվեստական իմաստավորումը
Մերգեյ Փարաջանովի արվեստում 39

GOHAR MELIKYAN

Transformation of Armenian Ritual Dolls into Toys 49

ՎԵՐԱՀՐԱՏԱՐԱԿՈՂ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

58

ALVARD JIVANYAN

Anthropomorphic Dolls as Otherworldly Helpers
in The International Folk Tale 58

ԹԱՄԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

Չխոսկանության սովորույթի վերապրուկները «Սաբրի խրծիգ»
(համբերության տիկնիկ) հեքիաթախմբում 72

ՄԱՐԴԱՑԱԾ ՏԻԿՆԻԿԸ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՎ ՀԵՂԻՆԱԿԱՑԻՆ ՀՐԱՇԱՊԱՏՈՒՄ
ՀԵՔԻԱԹՈՒՄ (գիտաժողովի հիմնադրույթներ) 85

ՏԻԿՆԻԿԸ ՀԱՅ ՄԱՆԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ 101

ՏԻԿՆԻԿԸ ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ 115

ՕՐՈՐՈՑԱԳՈՂ ԵՎ ՄԱՆԿԱՍԱՍ ՈԳԻՆԵՐ (ըստ ժողովրդական գրուցների)

Ներածությոն. Հայկական գրուցներում և ժողովրդական հավատալիքներում նորածիններին ու մանկահասակ երեխաներին առնչվող չար ոգիները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու հիմնախմբերի՝ երեխաներին կենսական վնաս հասցնող ոգիներ և մանկասաստ ոգիներ: Սույն հոդվածում քննվում են այս ոգիների գործառույթներն ու բնորոշ առանձնահատկությունները: Քննվող ոգիներից յուրաքանչյուրն ունի աշխարհագրորեն նեղ ընդգրկում, ինչը բնորոշ չէ ստորին առասպելաբանական մյուս կերպարներին: Օրինակ՝ սատանայի, դևերի, ալքերի, շվիտների մասին գրուցները լայն տարածում ունեն Հայաստանի ազգագրական գրեթե բոլոր շրջաններում, իսկ վերոնշյալ ոգիներից յուրաքանչյուրն ունի հստակ աշխարհագրական տեղակայվածությոն:

Կենսական վնաս հասցնող ոգիներ. Լոռիում, Տավուշում, Արցախում և Զանգեզուրում տարածված է «օրորոցագող» կոչվող ոգու հավատալիքը: Տավուշում այս ոգին հայտնի է օրորոցի գող, օրորոցագող կամ մանկանց գող անվանումներով (Բեգինյան 2009, 25): Ե. Լալայանի բնութագրմամբ՝ «Երբ մայրը երեխային ծիծ տալիս քնով է անցնում և իւր ծծով ծածկելով նրա քիթն ու բերանը, նրան խեղդում է, ժողովուրդը նրա մահը ոչ թե նրա մորը, այլ մի տեսակ քաջքերի է վերագրում, որոնց կոչում է «օրորոցագէող» (Լալայեան 1900, 351):

Ա. Ղազիյանի հաղորդմամբ «սատանաները գողանում են նորածին երեխաներին, որի համար նրանց օրորոցագող են անվանում: Քարայրում ապրող սատանաները մոտակա գյուղից գողանում են նորածին երեխային և տեղը դնում երեխայի խրտվիլակ, իրենք թաքնվում ու հետևում, թե մայրը ինչ պետք է անի» (Ղազիյան 1983, 79):

Ժողովրդի պատկերացմամբ օրորոցագողը մի չար ոգի է, որ գիշերով, ծնողների քնած ժամանակ գալիս, օրորոցից գողանում է երեխային, տեղը մի դև դնում

կամ օրորոցում խեղդում: Չարքերի կողմից մարդու նորածին զավակին գողանալու և տեղը իրենց որդիներից մեկին դնելու մոտիվը մեզ հայտնի է դեռ Մ. Խորենացու «Հայոց պատմությունից»: Խոսելով Արտաշես արքայի որդի Արտավազդի մասին՝ պատմահայրը գրում է, որ «ոմանք ասում են, թե իենց սրա (Արտավազդի) ծնվելու ժամանակ մի պատահար է եղել և կարծում են, թե Աժդահակի (Խորենացի 1968, 118) սերունդից կանայք նրան կախարդել են, որի պատճառով Արտաշեսը նրանց շատ չարչարեց: Այդ մասին նույն երգիչներն առասպելի մեջ այսպես են ասում. «Վիշապազունները մանուկ Արտավազդին գողացան և տեղը դրին դև» (Խորենացի 1968, 195):

Քաջքերի այս տեսակից Երեխաններին գերծ պահելու համար օրորոցի մեջ նշխարք, հմայիլ, խոզի մազ են դնում, բարձին ասեղ ամրացնում, քահանա են կանչում, որ աղոթի ու խաչակնքի Երեխային ու նրա օրորոցը (Գալստյան 2017, 44): «Եվ երբ Նկատում են, որ օրորոցագողը գալիս է Երեխային տանելու և սա խոխոցը դրել է, իսկույն նրա շորերը պատառելով հանում են և տան Երդիկից դուրս ծգում: Հետո մի քոռամեխ, մի ծու և մի քիչ խոզի մազ թաղում օրորոցի մոտ: Այս ժամանակ արդեն Երեխան ետ (ուշքի) է գալիս: Հետևյալ օրը՝ Երեկոյան, մի կտոր հացի վրա աղ են ցանում, ունելիով մի կտոր կրակ վերցնում, հացը Երեք անգամ Երեխայի գլխով շորտ տալիս՝ ասելով. «Շեխիս չոռը, ցավը տար»: Հետո նախ կրակը և ապա հացը շպրտում են դուրս՝ ասելով. «Քու փայը էս է, առ քընա» (Լալայան 1988, 434):

Չնայած ձեռնարկած բոլոր միջոցներին՝ չարքերը, այնուամենայնիվ, կարողանում եին վնասել նորածնին՝ գողանալով ու սպանելով նրան:

Վարանդայում օրորոցագողի մասին պատմում են, որ մի անգամ Շոշ գյուղից կախարդ Ակոփին սատանաները տարել են և ներգրավել հարսանիքի մեջ: Սատանաների մեծը օրորոցագողին հրամայել է գնալ, Երեխա բերել: Բերելով մի նորածնի՝ ասել է. «Այս անգամ շատ պտրեցի: Մի Երեխա խաչակնքված էր, մի ուրիշի բարձի տակ նշխարք կար, մի երրորդի վրա ասեղ էր շուկուլած, միայն այս Երեխան էր մեզ արժանի, որ վերցրի բերի»: Գյուղի կանանցից վերցրած հագուստներ հագած սատանաները պարել են՝ Երեխային իրար փոխանցելով: Վերջինը վերցրել է Երեխային և դժոխային ձայներ արձակելով՝ Երեխային խփել է գետնին ու սպանել: Կրակին դրված յուղը թափվել է և յուղոտել պարողների հագուստները: Լուսաբացին մտնելով գյուղ՝ Ակոփին իմացել է, որ հարևանի հարսը «ծծով է արել» իր Երեխային ու խեղդել: Պատմելով իր տեսածը՝ որպես ապացուց է բերել կանանց յուղոտ հանդերձները և ազատել կնոջը հարազատների նախատինքներից (Լալայեան 1897, 224–225):

Օրորոցագողի հավատալիքն իր արտացոլումն է գտել նաև գեղարվեստական գրականության մեջ: Հովհ. Թումանյանը 1893թ. («Մուրճ», 1893, N 2, էջ 267–268) տպագրում է «Ժողովրդական առասպել» Ենթավերնագրով մի բալլադ՝ թողնելով հետևյալ ծանոթագրությունը. «Հայոց գյուղերում ընդունված է գոյությունը մի չար ոգու, որի պաշտոնն է – գիշերը, մեծերի քնած ժամանակ խեղդել տղա երեխաներին օրորոցում կամ փոխել՝ տեղը մի դև դնելով: Զանազան գավառներում այլ և այլ անոններ ունի այս դևը: Լոռի կոչվում է օրորոցագող» (Թումանյան 1990, 554):

Կես գիշերին մութ խրճիթում
 Մայրը լսեց մի խորդյուն,
 Եվ վեր թռավ ահը սրբուա,
 Նայեց քնած յուր որդուն:
     Մի արարած սև ու խավար
     Նա նըկաբեց սըրբադող,
     Եվ ծանաչեց սարսափահար՝
     Օրորոցի մի չար գող:
 Որ զավակի բուկը բռնած
 Խեղդում էր սև ծանկերուա,
 Եվ երեխան աչքերը բաց
 Չարչարվում էր ու հևուա:
     Խելակորուս խւկոյն ևեթ
     Վրա թռավ կապաղի,
     Եվ բռնվեցան իրարու հետ
     Օրրանի մուր երեխի:
 Կես գիշերին մութ խըրճիթում
 Կիսակենդան մանուկին
 Իրարից խել են աշխատում
 Ծնող մայրն ու չար ոգին:
     Կոհիվ են տալիս. նախատում են,
     Եվ կրծում են և թըքում,
     Իրար սեղմում և խեղդում են,
     Ճանկում, ծեծում, ապտակում:

Եվ մայրական անհոն սերը
Ուժ էր տալիս գերբնական...
Եվ ուժասպառ, հաղթված չարը
Թողեց օրրանը մանկան (Թումանյան 1990, 103–104):

Հստ 1992–1995թթ. Արցախից և Զանգեզուրից¹ գրառած բանահյուսական նյութերի՝ օրորոցագողի մասին պատմում են հետևյալ զրուցը. «Տանը վեր թազա խոխա ծընվե, էտ տանը մեծը երկու փառե չոփ յոր կոնե, ուրուր յիրա կըտինի, մին հատ դեգյուն (տիկնիկ) կը շինի, փալագ–փլուզավ շոր կը կարե, կեց կըտա էտ դեգյունին: Ուրուգյունը էտ դեգյունին կը տանե, թող կանե, կը քըցի տանը կըտորը, վեր ուրուրուցակյողը քիշերը շիլ ընգնե դեգյունին տանե, խուխեն վնաս չի տա: Վույ ուրուրուցակյողին աշկը տյուս տրաքե, քանե–քանե տղա խոխա յա տարալ մեր շենան, մինը մինան դաշանգ, փառաշ (առաջնեկ): Էտ մուտառն էլ տղա խորցը շատ ա տանում»²(Հայրապետյան 1995):

Ծիսական այս տիկնիկը (դեգյունը) ստեղծվել է հավատալիքային հիմքի վրա և հանդիսանում է ծիսահմայական գործողության բաղադրիչ: «Ժողովրդական հավատալիքներում ընկալվում է որպես կենդանի էակ, որպես մարդու մոդել, որպես երեխայի նախատիպ» (Բինոգրածովա, Տոլստայ 1995, 27–28): Չար ոգուն մոլորեցնելու կամ խաբելու նպատակով պատրաստված այս տիկնիկը կատարում է պահպանակի դեր: Այսօրինակ տիկնիկների միջոցով Արցախում և Զանգեզուրում ձգտել են ապահովել նորածնի անվտանգությունը: Ժողովրդական պատկերացումների համաձայն փայտաշեն տիկնիկը տան կտուրը գցելով՝ շփոթեցնում կամ մոլորեցնում են շարքերին: Օրորոցագողը տանում է տիկնիկը, իսկ երեխան մնում է անվնաս:

Նոյեմբերյանի գրեթե բոլոր գյուղերում մինչև օրս կենցաղավարում է մինչև քառասունքը երեխային սենյակում մենակ չթողնելու սովորությունը: Համարում են, որ օրորոցագողը կգա և կտանի նորածնին: Այդ պատճառով երեխային սենյակում մենակ

¹ Զանգեզուրցի աշուղ Աշոտը իր «Հուշարձաններ» ստեղծագործության մեջ օրորոցագողի գործառույթային զուգահեռն է տանում՝ համեմատելով ուրուրի հետ.
Գարուն բացվեց, գարուն էկավ,
Անձրևի տեղ՝ արյուն էկավ,
Մայր աղավնու խաղաղ բոյնը
Զագուկ փախցնող ուրուրն էկավ:

² Զրուցը՝ գրառված 1995թ., Ստեփանակերտում, Սյունիքի Տեղ գյուղում ծնված Լ. Հայրապետյանից, մեզ է տրամադրել բանագետ Թ. Հայրապետյանը, որի համար հայտնում ենք մեր շնորհակալությունը:

թողնելիս օրորոցի մոտ ժիպոտ են դնում (Մկրտումյան 2017): Օրորոցագողից ժողովուրդը երկյուղել է, անհծել, որ նրա «աշկը տյուս տրաքե», այսինքն՝ կուրանա, որպեսզի չտեսնի երեխաներին և չտանի նրանց:

Տիկնիկը տանիքը գցելու զուգահեռները տեսնում ենք սլավոնական ժողովուրդների մոտ: Օրինակ՝ Լեհաստանի Վիլա քաղաքում նորածնի հայրը փայտից կամ թղթից պատրաստում էր մարդակերպ ֆիգուրներ և նետում տան կտուրը՝ երեխաներին վնասող մարուդա, մամոնա, բոգինկա կոչվող ոգիներին վանելու համար (Виноградова, Толстая 1995, 28):

Օրորոցագողի հավատալիքը միտված է նորածին երեխային իր օրորոցում և սենյակում միայնակ չթողնելուն և պայմանավորված է առաջին քառասնօրյակի հետ կապված վախով:

Տավուշում և Լոռիում օրորոցագողի գործառույթով է հանդես գալիս նաև «տուր», «սև տուր» կոչվող ոգին: Ըստ հավատալիքի՝ «տուր ոգին մանկանը տանում է գիշերը՝ երազի միջոցով, անմարդկային ծայների ուղեկցությամբ կամ ծխի ձևով հայտնվելով մանկասենյակում՝ հարվածում կամ խեղդամահ է անում երեխային, մասնավորապես տղա երեխաներին՝ ծեռքի կամ կնիքի հետք թողնելով մարմնին՝ մեջքի կամ կրծքի շրջանում: Այստեղից էլ՝ «տուրը տարավ» կամ «տուրը դիպավ»¹ արտահայտությունը: Որոշ դեպքերում նշվում է անգամ տուրի հայտնման գիշերային ժամը՝ 4–6-ը: Այդ պահին երեխայի աչքերը խոշորանում են, երեխան հևում է և ասես մոռանում շնչել: Տուր ոգին մարդակերպ չէ և կարող է երևալ բազմածև կերպարանափոխումներով»: (Բեգինյան 2009, 25): Հավատալիքային պատկերացումների համաձայն տուրին է վերագրվում երեխայի հանկարծամահությունը: Քանի որ երևույթը չի բնորոշվում որպես հիվանդություն, ուստի մահը կանխազգալ հնարավոր չէ:

Ալաշկերտցիների հավատալիքներում տուրը կոչվում է զարկս (Ամատունի 1912, 636): Երբ մեռնելիս մարդու մեջքին կարմիր բծեր կամ կապտուկներ են երևում, ասում են, թե նա «տուր»—ից է մեռել, չար ոգիներն իրենց ծեռքի գավազանով տվել են նրան և մարմնի վրայի հետքերը այդ հարվածի հետևանքներն են: Հր. Աճառյանը, հիմնվելով Միսիթար Հերացու «Միսիթարայ բժշկապետի Հերացւոյ Զերմանց Միսիթարութիւն» (Վենետ. 1832. – ԺԲ դար)» աշխատության վրա, տուրը դիտում է նաև «հիվանդության ժամանակ քաղցած մնալը, բան չուտելը: «Եւ ապա հետ այտոր

¹ Շիրակում չկա կամ մոռացվել է «տուր» ոգու հավատալիքը, բայց ժողովրդախոսակցական լեզվում պահպանվել է «տուրը տար» արտահայտությունը, որը նշանակում է անվերադարձ կորցնել:

ընդ ցորեկոյ տուր կենալ, զի խիստ օգնե այս ջերմանսա» (Աճառեան 1926, 430): Ժողովրդախոսակցական լեզվում կիրառվող «տուր վրա բերել», «տուրը տալ», «տուր ու դմիոց տալ», «տուր ու ծեծ ուտել» և նմանօրինակ արտահայտությունները տուր ոգու հետ անմիջական առնչություն չունեն և կապված են տալ, զարկել, ծեծել բառիմաստի հետ, իսկ «տուրը տարավ» կամ «տուրը դիպավ» արտահայտությունները հավատալիքային վերապրուկներ են:

Օրորոցագողի գործառույթն ունեցող այլ ոգիների մասին գրույցներ են պահպանվել Հայաստանի մյուս ազգագավառներում: Նոր Բայազետի գավառում կարծում էին, թե «**ջաց**» կոչվող ոգիներ կան, որոնք «գալիս են նորածին երեխաներին յափշտակելու: Սրանք միշտ լաւ հագնուած կանանց կերպարանքով են երևում» (Լալայեան 1908, 103): Մարզվանում հավատում էին մի թռչնակերպ ոգու գոյությանը, որը, իբր թե, գիշերները հայելիով տունը լուսավորելով, երեխային խեղդում էր և փախչում: Այս ոգոն կոչում էին «**ծագ**» (Բիւրակն 1900, 428): Այստեղ հավատում էին նաև «**կալ պառավների**» գոյությանը, որոնք հարմար առիթի դեպքում սպանում էին երեխաներին: Վերջիններիս մասին պատմում են, որ մի կալ պառավ անընդհատ գալիս է երեխային սպանելու, բայց ձախողվում է: Երեխայի ծնողներն անընդհատ սպասում են կալ պառավի հայտնվելուն, որ խփեն, սպանեն: Մի անգամ սա հայտնվում է Էշի կերպարանքով: Ծնողները քռնում են, իինգ-վեց ամիս աշխատեցնելուց հետո շատ էժան գնով վաճառում են (Բիւրակն 1900, 294):

Մոկսեցի կանայք վախեցնում էին երեխաներին **գետի պառավով**, որպեսզի նրանք միայնակ չգնային գետը լողալու, կամ նույնիսկ չանցնեին գետի կողքով: Հավատացնում էին երեխաներին, որ վերջինս ունի «մի երկար խացխան¹: Երբ երեխաները էրթան գետի մոտ, նա իր խացխանի կեռը գցում է, երեխային քաշում տանում գետի մեջ ու խեղդում» (Դարբինյան 1960, 118):

Բորչալուի գավառում պատմվող գրույցներից մեկի համաձայն՝ «Օճնեցի Մայրանը մազմազոտ, ծլծլուտ (ծալ-ծալ մազերով) մորթի՝ խորիս ուներ, երբ հագնում էր, դառնում էր **քավթառ քոսի**, ել նրան ոչ մարդ էր տեսնում, ոչ շուն հաջում վրան: Գիշերները գնում էր, օրորոցներից երեխաներին հանում տանում էր, Օճունի ծորի քավթառ քոսի էրում (այր) ուտում էր: Օճնեցիներն իմացան, սկսեցին սաստիկ հալածել, թողեց գաղթեց թազագեղ, ուր և մեռավ» (Լալայեան 1903, 210):

Հովհ. Թումանյանը «Հազարան բլբուլ» հեքիաթում այսպես է նկարագրում թագավորի **ծաղիկ աղջկան հափշտակած սարսափելի վիշապ «Քավթառ Քուրսին»**

¹ Հացիան, ակիշ, լավաշը թռնրից հանելու հարմարանք՝ կեռ գլխիկով:

ոգուն. «...քարանձավի մթնում կուտակված էր մի այլանդակ պառավ, քիթը գետնին է հասնում, ժանիքները գլխից վերև են բարձրացել, խոհվ մազերը ցից-ցից – անտառի նման, մի հատ աչքը կրակի նման վառվում է ճակատին, իսկ բերանից հուր ու կրակ դուրս հանում» (Թումանյան 1991, 364):

Վերոնշյալ զրոյցներում թվարկված ոգիներից պաշտպանվելու մասին գրավոր աղբյուրներում որևէ հիշատակում չկա: Առկա նյութերը զրոյցների փոքրիկ պատառիկներ են ջաջ, ծագ, կալ պառավ, գետի պառավ և քավթառ քոսի ոգիների մասին, որոնք ժողովրդի մեջ չունեն լայն տարածում:

Մանկասաստ ոգիներ. Հաճախ մայրերն իրենց երեխաների լացը կտրելու, երեխաներին սաստելու համար վախեցնում են նրանց՝ այս կամ այն ոգու անոնը տալով: Սուրմալուրում մայրը բարկանում է լացող երեխայի վրա՝ ասելով. «Բօլն եկա, փշին եկա քեզ տանի ուտի, ամա՞ն, նանի. Եյ կուժի, արի իմ բալին տար. ամա՞ն, բալա ջան, նանիի՛, նանիի՛... այ, եկա կուժին, փշին, բոլոն, արջի մարոչը. ա՛խ բօլո, փախի՛, փախի, կորի՛, կորի՛, իմ բալան կը նանի, մի՛ տար» (Ահարոնեան 1948, 107):

Գյուղացի կանայք երեխաների լացը կտրելու կամ չարություններից զերծ պահելու համար տալիս են հետևյալ անոնները՝ «Ճօճի պառան էկա քեզի կը խեղդէ», «ղալմուղն էկա քեզի տանելու», «արջ կատուն կուգա քեզի կուտէ», «Բօրօլը Խաչօյին տարաւ», «մուկը Գրիգորի ականջը խածեց», «սատանեն դռան յետևը կայնել է, որ քեզի տանի» և այլ այսպիսի հազար ու մեկ հրեշային և անհեթեթ խոսքերով սպառնալիք ու երկյուղ են պատճառում երեխաներին, որ լացից ու չարությունից զգոյշ մնան (Մխիթարեանց 1901, 202):

Շիրակում ասում են՝ «խելոք մնա, թե չէ **մեշոկ պապը** գուկա, քեզի կտանի, սապոն կրարձնե», կամ՝ «**բորոն (արջաբորոյ)** էկավ, ծեսդ կտրե» (Գալստյան 1999, 9): Տավուշում (Նաև Արցախում) երեխաներին վախեցնում էին **բուղդուկավաշ** (Գալստյան 2009, 7) կամ **բըղդըլավաշ** (Գալստյան 2009, 9), Սիվրիհիսարում՝ **ուվա** (Բիւրակն 1900, 52), Երզնկայում (Աճառեան 1913, 481), Մաղնիսայում (Մանիսա)՝ **խօխս** կամ **խօխօն** (Բիւրակն 1899, 293) ոգիներով: Հստ ժողովրդական պատկերացումների՝ խոխը երևակայական էակ էր՝ տգեղ և ահոելի կերպարանքով հրեշ: Խոխ էր կոչվում նաև ջրերի ափերին ածող կնյոն (Մալխասեանց 1944, 450) կոչվող բույսը: Երզնկայում, Եվդոկիհայում, Զմյուռնիայում և այլուր ջրերի ափերից պոկում էին այդ կնյոնը՝ խոխը, և մարդանման տգեղ և ահոելի կերպարանքներ պատրաստելով՝ վախեցնում երեխաներին: Ասում էին. «Խելօք կաց, թէ չէ խոխը կգայ քեզ կտանի» (Մալխասեանց 1944, 279):

Նիկոմեդիայի հայերի հավատալիքներում հանդիպում ենք Եզեկիել՝ կոչվող ոգոն, որով նոյնական վախեցնում էին երեխաներին (Մայխասեանց 1944, 550): Թ. Գապասագայանը Նիկոմեդիայից գրառած «Եզեկիելն իշխաթի» վերջում տալիս է հետևյալ ծանոթագրությունը. «Գիւղացի մայրեր իրենց զաւակներուն վախ ազդելու եւ կամ մանուկները ընացընելու համար կ'ըսեն. «Զան չհանես, հիմակ Եզեկիել կ'արթննայ»: Կը փափագինք գիտնալ, թե Եզեկիել=Եզեկիել, դիցաբանական ինչ անձնաւորութիւն է» (Գապասագալեան 1899, 555–556): Լոռվա ժողովրդախոսակցական լեզվում հանդիպում ենք աստվածաշնչյան վերոնշյալ կերպարի՝ Եզեկիելի զուգահեռներին՝ «եղազար աըլը», «եղին տարել ա», «Էն եղատարին ըսենց բան ա ըլել», «ըրիցատար» և այլն: Այստեղ խոսքը գնում է Եղիա մարգարեի և երեցների մասին ընդհանրապես²: Վերջիններս չեն ընկալվում որպես ոգիներ, և նշված ազգագրական շրջանում այս դարձվածային արտահայտությունները որոշակի պատկերացումների արդյունք են:

Ի տարրերություն հայ ժողովրդական հավատալիքների՝ Եզեկիելների մոտ երեխա խարող ոգիները ուղղակի գողանում են վերջիններիս, չեն սպանում, նրանց հետ մի քանի օր պարում են, ուրախանում, ապա առաջնորդում նրանց տուն: Ճանապարհը կորցրած երեխային անվանում են «ջընաբրի» (Ավդալ 2006, 46):

Եզրակացություն. Այսպիսով՝ նորածին մանկան գողի՝ օրորոցագողի հավատալիքը բնորոշ է միայն Հայաստանի ազգագրական չորս շրջանների³ (Լոռի, Տավուշ, Արցախ, Զանգեզուր), ուր և կենցաղավարում է մինչև օրս: Հայաստանի մյուս ազգագավառներում (Տավուշ, Նոր Բայազետ, Մարզվան) հանդիպում են օրորոցագողի գործառույթն ունեցող տարբեր չար ոգիներ (տուր, ջաջ, ծագ, քավթառ քոսի, ովա, խոխ և այլն): Ժողովուրդը կարևորում է երեխայի հետծննդյան

¹ Եզեկիելը աստծոն մարգարեներից էր: Աստված տեսիլքով հայտվում է Եզեկիելին և կոչում մարգարենության Ք.Ա. 592թ. Բարելոն գերվելուց հինգ տարի անց: Նա սերում էր քահանայական ընտանիքից, հատուկ հետաքրքրություն ուներ պաշտամոնքի և ծիսական սրբագործնան մանրամասների հանդեպ: Եզեկիելը տարված էր նաև տեսիլքներով ու հոգենտավոր հափշտակություններով և նրա ողջ եռթյունն ամբողջապես համակված էր Աստծու պատգամներով, որոնք նա հաղորդում էր առակների, փոխարերությունների և իրեն հայտնված տեսիլքների միջոցով (Աստվածաշնչի հանրագիտարան, անգլերենից թարգմանեց Հ. Մուրադյանը, Հայաստանի աստվածաշնչային ընկերություն, 1999, էջ 95):

² Նովագերը մեզ տրամադրելու համար շնորհակալություն ենք հայտնում ազգագրագետ Ս. Հոբոսյանին:

³ Այս երևույթը պայմանավորված է վերոնշյալ շրջաններում բնակչության ներքին տեղաշարժով: Օրինակ՝ «Մելիք-Բարիսութարյանների նախահայր Մելիք-Բարիսութար Ա. գաղթել է Լոռուց Զանգեզուրի նախ Կոռնիծնոր և ապա Տեղ գյուղ, իշխել Խնձորեսկի, Տողի և շրջակա գյուղերի վրա (Ե. Լալայեան, ԱՀ, հ. 4(2), Թիֆլիս, 1898, Զանգեզուր, էջ 11), կամ «Ղարաբաղի գաղթականները զիսավորապես տեղավորված են Բոյսիս-Խաչենում և մասամբ Օծունում, Շնողոս և Շահալիում: Միանք գաղթել են 1795թ. մինչև 1799 թվականը Վրաստան, որտեղից էլ Շնող, Օծուն» (Ե. Լալայեան, ԱՀ, հ. 9, Թիֆլիս, 1902, Բորչալու գաւառ, էջ 201) և այլն:

բառանօրյակը և ծիսահմայական գործողությունների ու արգելքների միջոցով փորձում պահպանել նրա կյանքը և «անվսաս դուրս հանել քառասոնքից»: Հայկական գրույցներում ու հավատալիքներում նմանօրինակ գործողություններից է օրորոցագողին փայտաշեն տիկնիկով (Արցախ, Զանգեզուր) կամ մարդակերպ խրտվիլակներով (Երզնկա, Մաղնիսա) խաբելու կամ մոլորեցնելու սովորույթը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ահարոնեան Ա. (1948), *Հոռ կինը, Երկերի ժողովածու*, հատոր Գ, Բոստըն, Հայրենիք տպարան:
2. Աճառեան Հր. (1913), *Հայերէն գաւառական բառարան*, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. թ, Թիֆլիս, էջ 481, Լազարեան ճեմարանի արեւելեան լեզուաց:
3. Աճառեան Հր. (1926), *Հայերէն արմադրական բառարան*, Երևան, հ. 4, Երևանի համալսարանի հրատարակչութիւն:
4. Ասդրածաշնչի հանրագիրարան, անգերենից թարգմանեց Հ. Մուրադյանը, *Հայաստանի աստվածաշնչային ընկերություն*, 1999:
5. Ավդալ Ա. (2006), *Եզդի քրդերի հավատալիքները*, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն:
6. Բեգինյան Լ. (2009), *Տուր-Ալ-Լիլիթ ոգիները, Տավուշ. Նյութական և հոգևոր ժառանգություն, հանրապետական գիրական նստաշրջանի նյութեր*, Խնան, Երևան, էջ 24–32, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն:
7. Գալստյան Հ. (2017), *Ալը հայ ժողովրդական սնահավատական գրույցներում*, Բանքեր Երևանի համալսարանի, հայագիրություն, Երևան, N1 (22), էջ 42–53:
8. Գալստյան Հ., *Դաշտային բանահյուսական նյութեր*, բանասաց՝ թ. Ղարաբաղցյան (Ծնվ. 1931թ. Շամշադինի Պառավաքար գյուղում), 2009, Երևան:
9. Գալստյան Հ., *Դաշտային բանահյուսական նյութեր*, 1999թ., տետր 4, թերթ 9:
10. Գալստյան Հ., *Դաշտային բանահյուսական նյութեր*, բանասաց՝ բանագետ Ա. Ղազիյան (Ծնվ. 1930թ. Խնանի Սարիգյուղում, ապրել է Գանձակում և Արցախի Աշան գյուղում), 2009, Երևան:
11. Գապասագալեան թ. (1899), *Էզէկէլիս հեքեաթը (Նիկոմետիա)*, Բիլակն, N 35, էջ 555–556:
12. Դարբինյան Ա. (1960), *Մոկսի ազգագրական և բանահյուսական նյութեր*, ՀԱԻ ԱԲՍ, ձեռագիր, մաս 5, թերթ 118:
13. Էլպէկեան Մ., (1900), *Նախապաշարումներ. Սովորութիւններ*, Եվլ Մարգուանի մէջ, Բիլրակն, № 19–20, էջ 294–297:
14. Թումանյան Հ. (1990), *Երկերի լիակատար ժողովածու*, հ. Երկրորդ, Երևան, Հայաստանի ԳԱ հրատարակչություն:
15. Թումանյան Հ. (1991), *Երկերի լիակատար ժողովածու*, հ. չորրորդ, Երևան, Հայաստանի ԳԱ հրատարակչություն:
16. Լալայեան Ե. (1897), *Վարանդա. Հաւատք, Ազգագրական հանդէս*, գ. Բ, Թիֆլիս, էջ 224–225, տպ. Մ. Ռուինեանցի:

17. Հալայեան Ե. (1900), Գանձակի գաւառ, *Ազգագրական հանդէս*, գիրք Զ, Թիֆլիս, էջ 351, տպ. Կ. Մարտիրոսեանցի:
18. Հալայեան Ե. (1903), Բորչալուի գաւառ, *Ազգագրական հանդէս*, գ. Խ, էջ 210, տպ. Կ. Մարտիրոսեանցի:
19. Հալայեան Ե. (1908), Նոր-Բայազէտի գաւառ, *Ազգագրական հանդէս*, գ. 17, Թիֆլիս, էջ 103, Էլեբտրաշարժ տպ. Օր. Ն. Աղանեանի:
20. Հալայեան Ե. (1988), Երկեր, հ. 2, Երևան, էջ 434, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն:
21. Խորենացի Մ. (1968), *Հայոց պատմություն*, Երևան, «Հայաստան» հրատարակչություն:
22. Հայրապետյան Թ. (1995), *Դաշտային բանահյուսական նյութեր*, Արցախ, տետր 3, թերթ 18:
23. Ղազիյան Ա. (1983), Հայ ժողովրդական մնահավատական գրույցների դասակարգման հարցի շուրջ, *Լրաբեր հասարակական գիրությունների*, Երևան, № 8, էջ 77–85:
24. Մալխասեանց Ստ. (1944), *Հայերէն բացադրական բառարան*, հ. Առաջին, Երեւան, Հայկական ՍՍՌ Պետական Հրատարակչությին:
25. Մալխասեանց Ստ. (1944), *Հայերէն բացադրական բառարան*, հ. Երկրորդ, Երեւան Հայկական ՍՍՌ Պետական Հրատարակչությին:
26. Մխիթարեանց Աղ. (1901), Փշրանք Շիրակի ամբարներից, *Էմինեան ազգագրական ժողովածու*, հ. Ա, Մոսկովա-Ալեքսանդրապոլ, հրատարակութեամբ Լազարեան ճեմարանի արեւելեան լեզուաց:
27. Մկրտումյան Լ. (2017), *Դաշտային բանահյուսական նյութեր*, Նոյեմբերյանի շրջան, տետր 2, թերթ 25:
28. Նախապաշտումներ եւ սովորութիւններ Մարզուանի եւ շրջաններու մէջ, *Բիլրակն*, 1900, № 28, էջ 428–430:
29. Շահինյան Գ., Նմոյշներ Մաղնիսայի գաւառաբարբառէն, *Բիլրակն*, 1899, № 19, էջ 291–294:
30. Սահակ Վրդ. Ամատունի. (1912), *Հայոց բառ ու բան*, Վաղարշապատ, Տպարան Մայր Աթոռոյ ս. Էջմիածնի:
31. Տէր Ներսեսեան Ն. Ս., Սիվրիիհիսարցի կինը, *Հաւատքը*, Բարի եւ չար ոգիներ, *Բիլրակն*, 1900, էջ 51–54:
32. Виноградова Л., Толстая С. (2004), Кукла, *Славянские древности*, Москва, т. 3, Международные отношения, с. 27–31.

**Հասմիկ Գալստյան
ՕՐՈՐՈՑԱԳՈՂ ԵՎ ՄԱՆԿԱՍՍԱՍ ՈԳԻՆԵՐ
(ըստ ժողովրդական գրույցների)
Ամփոփում**

Մանկահասակ Երեխսաներին կենսական վնաս հասցնող ոգիների մասին գրույցներն ու ժողովրդական հավատալիքներն ունեն հստակ աշխարհագրական տեղակայվածություն: Լոռիում, Տավուշում, Արցախում և Զանգեզուրում նորածիններին տանող օրորոցագողին խարում էին փայտաշեն տիկնիկները տան կտուրը գցելով, իսկ Երգնկայում և Մաղնիսայում՝ մարդակերպ խրտվիլակներով: Օրորոցագողի հավատալիքը միտված է նորածին Երե-

խային իր օրորոցում միայնակ չթողնելուն և պայմանավորված է առաջին քառասնօրյակի հետ կապված վախով։ Մանկասաստ ոգիները հորինված են մայրերի կողմից՝ երեխաների լացն ու կամակորությունները կանխելու նպատակով։ Մայրերի կողմից դրանք պատկերացվում ու ներկայացվում են մարդակերպ ու կենդանակերպ։

Բանալի բառեր՝ Զրոյց, հավատալիք, չար ոգի, օրորոցագող, տիկնիկ, խրտվիլակ։

Ասմիկ Գալստյան
ПОХИТИТЕЛЬ МЛАДЕНЦЕВ И ЗАПУГИВАЮЩИЕ ДЕТЕЙ ДУХИ
(согласно народным сказаниям)
Резюме

Сказания и народные поверья о духах наносящих жизненный вред малолетним детям имеют четкую географическую локализацию. Похитителя новорожденных младенцев в Лори, Тавуше, Арцахе и Зангезуре обманывали тем, что забрасывали деревянные куклы на крышу дома, а в Ерзнка и Магнисии – антропоморфными чучелами. Поверье о похитителе младенцев нацелено на то, чтобы не оставлять младенца одного в колыбели и обусловлено страхом, связанным с первыми сорока днями его жизни. Духи, запугивающие младенцев, выдуманы матерями для пресечения плача и упрямства ребенка. Матери представляют духов в антропоморфном и зооморфном виде.

Ключевые слова: Сказание, поверье, злой дух, похититель младенцев, кукла, чучело.

Hasmik Galstyan
BABY SNATCHERS AND CHILD-SCARING SPIRITS
(according to folk beliefs)
Summary

Stories and folk beliefs about the spirits that cause harm to infant children have precise geographical localization. In Lori, Tavush, Artsakh and Zangezour regions baby snatchers were cheated by means of throwing wooden dolls on house roofs, meanwhile in Yerznka and Maghnisia – by means of anthropomorphic dummies. The belief in baby snatchers is aimed at not leaving a newborn alone in its cradle and is conditioned by the fear of the first forty days of its life. Spirits terrifying infants are contrived by mothers to prevent child's whining and stubbornness. In mothers' stories these spirits were represented in anthropomorphic and zoomorphic forms.

Key words: Story, belief, evil spirit, baby snatcher, doll, dummy.

Դիւռք Խաչե Համբարձում, «Տեխնիկ ինժիներ Ե», 1878 թ.